

KS. GRZEGORZ M. BARAN

IDEAŁ PRZYJAŹNI W KULTURZE DAWNEGO IZRAELA W ŚWIECIE KSIĄG DYDAKTYCZNYCH STAREGO TESTAMENTU

Animal sociale, czyli „istota społeczna” – tak, w nawiązaniu do słów Arystotelesa¹, przyjęło się nazywać człowieka. Rzeczywiście bowiem człowiek ze swej natury jest istotą zorientowaną na życie w społeczeństwie, na budowanie relacji interpersonalnych. Realizuje się to na różnych płaszczyznach – na płaszczyźnie rodziny, miejsca zamieszkania, narodu, różnych organizacji etc. Szczególną formą relacji międzyosobowych, którym od najdawniejszych czasów przypisywano niejednokrotnie wyższość moralną i uczuciową nawet w stosunku do relacji pokrewieństwa, była – i z pewnością jest nadal – przyjaźń². Z tej to niewątpliwie przyczyny fenomen przyjaźni stał się już w starożytności przedmiotem refleksji poetów, pisarzy oraz filozofów. Ideał przyjaźni opiewał zatem Homer³, jej naturą, modelem, warunkami zaistnienia i trwania zajmowali się mędrcy, począwszy od Platona poprzez Arystotelesa, Cyserona, wczesnochrześcijańskich myślicieli⁴, aż do współczesnych nam autorów z różnych dziedzin nauki i sztuki.

Ks. dr GRZEGORZ M. BARAN – adiunkt w Katedrze Historii Kultury Intelktualnej w Instytucie Kulturoznawstwa na Wydziale Filozofii KUL; adres do korespondencji: ul. Droga Męczenników Majdanka 70/3, 20-325 Lublin; e-mail: mariusz.grzegorz@wp.pl

¹ Zob. Arystoteles. *Politica*. Ed. O. Immisch. Lipsiae in Aedibus B.G. Teubneri 1909 s. 3 (1.6); tenże. *Ethica Nicomachea*. Ed. O. Pelt. Lipsiae in Aedibus B.G. Teubneri 1912 s. 10.

² Zob. J. Pażgan. *Przyjaźń w refleksji filozoficznej*. „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2:2003 nr 1 s. 161.

³ Na uwagę w *Iliadzie* Homera zasługuje przyjaźń Achillesa i Patroklosa. Zob. P. Grimal. *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*. Wrocław [i in.]: Ossolineum 1987 s. 279-280.

⁴ Zob. Pażgan. *Przyjaźń w refleksji filozoficznej* s. 159-173; J.J. Pudełko. „Wierny przyjaciel lekarstwem życia” (Syr 6,16). *Koncepcja przyjaźni w Księdze Syracysa*. (RSB 28). Warszawa: Vocatio 2007 s. 11-12.

Opierając się na analizie bogatego spektrum dzieł literackich, które niewątpliwie są dokumentem życia człowieka danej epoki, można zauważyć, że przyjaźń jest rzeczywistością, która frapowała ludzi różnych czasów i kultur. Do grona tego rodzaju świadectw należą również, reprezentujące kulturę dawnego Izraela, księgi dydaktyczne Starego Testamentu: pięć ksiąg proto-kanonicznych – Hioba, Psalmów, Przysłów, Koheleta, Pieśni nad Pieśniami, występujące w trzeciej części kanonu hebrajskiego w grupie „Pism”; dwie pozostałe deuterokanoniczne – Mądrości i Mądrości Syracha, które tradycja przekazała w języku greckim⁵. Wspomniane księgi, a zwłaszcza Księga Syracha, do której w niniejszym artykule będziemy odwoływać się najczęściej – choć nie zawierają odrębnych traktatów, jak to mamy na przykład w twórczości Cyserona⁶ – to jednak mieszczą wiele myśli na temat przyjaźni.

Poddając analizie teksty ksiąg dydaktycznych⁷, postaramy się w niniejszym artykule przedstawić, istniejące w obrębie kultury dawnego Izraela, nauczanie o istocie przyjaźni oraz o warunkach budowania i podtrzymywania przyjacielskich relacji.

1. PRAWDZIWA PRZYJAŹŃ

Analiza leksykalna tekstów, które poruszają zagadnienie przyjaźni, dowodzi, że zasadniczo rzeczywistość ta w księgach hebrajskich została opisana za pomocą rdzenia רעה, niosącego w koniugacji hitpael ideę „zawierania przyjaźni, przyjaźnienia się” oraz rzeczowników: רֵעַ (רֵעָה) – „przyjaciel”⁸

⁵ Warto wspomnieć, że dzięki odkryciom w ruinach synagogi w Kairze oraz w grotach w Qumran i twierdzy Masada dziś znany jest także niemalże w całości oryginalny tekst hebrajski Księgi Syracha. Zob. *Wstęp do Starego Testamentu*. Red. L. Stachowiak. Poznań: Pallottinum 1990 s. 347; S. Potocki. *Mądrość uczonego w Piśmie (Księga Syracha)*. W: *Mądrość starotestamentalnego Izraela. Przysłowia, Hiob, Kohelet, Syrach, Księga Mądrości*. (Wprowadzenie w Myśl i Wezwanie Ksiąg Biblijnych 6). Oprac. S. Potocki [i in.]. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1999 s. 170

⁶ M. Tulii Ciceronis *Laelius de amicitia*. W: Tenże. *Cato Maior de senectute, Laelius de amicitia, Paradoxa*. Ed. C.F.W. Müller. Lipsiae in Aedibus B.G. Teubneri 1904 s. 162-196.

⁷ Należy wspomnieć już na wstępie, że nie wszystkie księgi dydaktyczne zawierają tematykę dotyczącą przyjaźni. Przykładem tego jest Księga Koheleta, której autor nie podejmuje nawet okazji tego zagadnienia.

⁸ L. Koehler, W. Baumgartner. *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. Vol. 1-5. Engl. ed. by M.E.J. Richardson. Leiden–New York–Köln: E.J. Brill 1994 (1), 1995 (2), 1996 (3), 1999 (4) 2000 (5) – vol. 3 s. 1254, 1262, 1264.

oraz רַעֲיָה – „przyjaciółka”⁹. W omawianych tekstach występują nadto inne określenia, które w opisowy sposób oddają istotę przyjaźni. Są nimi na przykład następujące wyrażenia: אָהֵב – „miłujący”¹⁰; אֱלֵן – „bliski przyjaciel”¹¹; חֵבֵר – „towarzysz”¹²; אִישׁ שְׁלוֹם – „człowiek pokoju/człowiek o przyjaznym nastawieniu”¹³. W księgach napisanych po grecku autorzy, w celu opisanego przyjaźni, posłużyli się natomiast następującymi terminami: ἡ φιλία – „przyjaźń”¹⁴ oraz ὁ φίλος – „przyjaciel”¹⁵. Określeniem synonimicznym do słowa ὁ φίλος wydaje się być u Syracha wyrażenie ὁ πλησίον – „bliźni”¹⁶. Ideę przyjaźni z pewnością niesie, występujący także u wspomnianego Mędrca, rzeczownik ὁ ἑταῖρος, który chociaż zasadniczo w tłumaczeniu oddawany jest terminem „towarzysz”, oznacza także „przyjaciela”¹⁷.

Pouczać o przyjaźni, autorzy ksiąg dydaktycznych podają bardzo praktyczne wskazówki, dotyczące zarówno sposobów nawiązywania przyjaźni, jak również podtrzymywania zadzierzgniętych więzi przyjacielskich. Autorzy ci, zwłaszcza Mędrzec Pański Syrach, w różnych fragmentach swego nauczania – zarówno wprost jak i pośrednio – omawiają również cechy, którymi powinien odznaczać się prawdziwy przyjaciel.

1.1. NAWIAZYWANIE PRZYJACIELSKICH RELACJI

Mając z pewnością na myśli całość fenomenu przyjaźni, Syrach podaje bardzo krótką, ale jakże wymowną wskazówkę adresatom swoich pouczeń: „Kto się boi Pana, dobrze pokieruje swoją przyjaźnią, bo jaki jest on, taki i jego bliźni” (Syr 6, 17). Z przytoczonego stwierdzenia jasno wynika, że dla Mędrca Pańskiego fundamentalnym elementem udanej przyjaźni oraz cechą, którą powinien odznaczać się prawdziwy przyjaciel, jest bojaźń Boża¹⁸.

⁹ Tamże vol. 3 s. 1266.

¹⁰ Tamże vol. 1 s. 18.

¹¹ Tamże vol. 1 s. 54.

¹² Tamże vol. 1 s. 288.

¹³ Tamże vol. 4 s. 1509.

¹⁴ H.G. Liddell, R. Scott. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: The Clarendon Press 1958 s. 1934.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Świadczyć może o tym zawarty w Syr 6, 17 paralelizm między słowem ὁ πλησίον a terminem ἡ φιλία. Zob. tekst grecki Syr 6, 17: ὁ φοβούμενος κύριον εὐθυνεῖ φίλιαν αὐτοῦ ὅτι κατ' αὐτὸν οὕτως καὶ ὁ πλησίον αὐτοῦ.

¹⁷ O. Jurewicz. *Słownik grecko-polski*. T. 1-2. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN 2000-2001 – t. 1 s. 388.

¹⁸ J. Nawrot (*Przyjaźń w „Etykach” Arystotelesa, w pismach mądrościowych Sepuaginty oraz w Nowym Testamencie*. (UAM Seria Nauki Teologiczne 4). Poznań: Wydawnictwo Naukowe

Mówi o niej już w pierwszych wersetach swego dzieła: „Bojaźń Pańska to chwała i chluba, wesele i korona radosnego uniesienia. Bojaźń Pańska zadowala serca, daje wesele, radość i długie życie. Temu, kto się Pana boi, dobrze będzie na końcu, a w dniu swej śmierci będzie błogosławiony” (Syr 1, 11-13). W tym kontekście rodzi się zatem pytanie, czym jest dla Syracha owa „bojaźń Pańska”, określana także mianem „bojaźni Bożej”?

Przesiąknięte na wskroś religijnym charakterem przemyślenia, a co za tym idzie – również pouczenia Syracha, ukazują bojaźń Pańską jako jeden z ważnych elementów pobożności starotestamentalnej: z jednej strony wielki i święty Bóg, władca świata i ludzi, budzi lęk słabego i grzesznego człowieka; z drugiej – to właśnie uczucie lęku, przechodzącego w szacunek, umożliwia człowiekowi korzystanie z łaskowości Boga. Bojaźń Pańska oznacza zatem uznanie Boga i podporządkowanie się Jego Prawu, co w konsekwencji sprawia, że człowiek bojący się Boga układa swoje życie według Bożych zasad, Bóg natomiast darzy go swą przychylnością¹⁹. Innymi słowy można powiedzieć, że bojaźń Boża jest swego rodzaju postawą życiową, która – zgodnie ze słowami Syracha: „Początkiem mądrości jest bojaźń Pana” (Syr 1, 14) – dysponuje człowieka do przyjęcia mądrości (por. np. Hi 28, 28; Ps 111, 10, Prz 15, 33; Syr 19, 20)²⁰. Tą mądrością jest oczywiście mądrość Boża, gdyż – jak zauważa Mędrzec – „cała mądrość od Boga pochodzi” (Syr 1, 1). Bojący się Pana jest zatem w stanie przyjąć mądrość Bożą, która zawarta jest w Prawie Mojżeszowym (zob. Syr 15, 1; 19, 20; 24, 23)²¹, a ćwicząc się w niej, zasługuje na miano „męża szczęśliwego” – μακάριος ἀνὴρ (Syr 14, 20), czyli – zgodnie z przytoczonym werselem Syr 1, 12 – człowieka o „zadowolonym sercu”, doznającym wesela i radości w swym długim życiu²². Ten, kto nabył mądrość Bożą, poświęcając jej życie,

UAM 2004 s. 206-7) zauważa, że Syr 6, 17 odwołuje się wprost do Boga jako motywu działania człowieka względem bliźniego. „Ten, kto boi się Pana, potrafi dobrze pokierować swoją przyjaźnią i odpowiednio postępuje wobec bliźnich. Autor księgi podkreśla rolę bojaźni Bożej w prowadzeniu się ludzi, ponieważ sam czasownik φοβέσθαι w księdze odnotowujemy aż w 27 tekstach.

¹⁹ Zob. P o t o c k i. *Mądrość uczonego w Piśmie* s. 177.

²⁰ Por. J. K u ł a c z k o w s k i. *Znaczenie „bojaźni Jahwe” w formacji mądrościowej człowieka w ujęciu Prz.* „Zeszyty Naukowe KUL” 45:2002 nr 3-4 s. 3-19; J. T u r k i e l. *Bojaźń Boża w Syr 1-2.* „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 6:2001 s. 163-173.

²¹ Autor Księgi Syracha posługuje się samym terminem Prawo – νόμος, który należy oczywiście odnieść do Prawa Mojżeszowego. Zob. T. B r z e g o w y. *Pisma mądrościowe Starego Testamentu.* (Academica 68). Tarnów: Biblos 2003 s. 262-264.

²² Długie i dostatnie życie na ziemi było w dawnym Izraelu postrzegane jako owoc Bożego błogosławieństwa, które otrzymywał w nagrodę człowiek sprawiedliwy i pobożny. Zob. M. F i -

wchodzi w szczególne relacje z nią – relacje przyjacielskie, a przez to – jak z kolei poucza autor Księgi Mądrości – staje się uczestnikiem jej duchowego bogactwa (Mdr 8, 5-18; zob. Prz 8, 21)²³.

Tak rozumiana bojaźń Boża, która otwiera człowieka na mądrość Bożą i daje możliwość pokierowania życiem zgodnie z jej zasadami²⁴, jest również gwarantem udanej, prawdziwej przyjaźni między ludźmi. Można zatem wysunąć tezę, że zasadniczo prawdziwe relacje przyjaźni mogą zawrzeć jedynie ci, którzy zdobyli mądrość Bożą. W tym kontekście należy również zaznaczyć, że – zgodnie ze stwierdzeniem zawartym w Syr 1, 10: „[...] a tych, co Go miłują, hojnie nią [mądrością] wyposażył” – istotnym warunkiem osiągnięcia Bożej mądrości, obok bojaźni Bożej, jest także miłość względem Boga²⁵. A zatem bojący się Boga oraz miłujący Go są zasadniczo dysponowani do zawierania prawidłowych relacji przyjacielskich. Jasno z tego wynika, że zawierane na płaszczyźnie horyzontalnej więzi przyjaźni w kulturze dawnego Izraela miały swoje istotne odniesienie wertykalne do Boga²⁶. Tylko ci zatem, którzy odznacжали się poprawnymi relacjami z Bogiem, byli w stanie stworzyć poprawne relacje interpersonalne, w tym więzy przyjaźni. Na potwierdzenie tej tezy można przytoczyć nauczanie autora Księgi Mądrości, który obszernie pouczając o mądrości Bożej, zauważa, że owa Mądrość dysponuje człowieka do nawiązania szczególnych relacji z Bogiem – relacji przyjaźni. Wspominany autor mówi o tym w następujących słowach: „[Mądrość] jest bowiem dla ludzi skarbem nieprzebranym: ci, którzy go zdobyli, przyjaźń sobie Bożą zjednali [...]” (Mdr 7, 14) oraz „[Mądrość] wzbudza przyjaciół Bożych” (Mdr 7, 27). Osiągnięta dzięki bojaźni, a zarazem miłości względem Boga, Mądrość pozwala zatem zbudować niejako fundamentalne więzy przyjaźni między Bogiem a człowiekiem, który zyskuje zaszczytny status φίλος θεοῦ – „przyjaciela Boga”²⁷. Tego rodzaju

lipiak. *Nauka Biblii o nagrodzie i karze*. W: *Studio lectionem facere*. Red. S. Łach, J. Szłaga. Lublin: RW KUL 1980 s. 211-215.

²³ Zob. K. R o m a n i u k. *Księga Mądrości. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*. (PŚST VIII/3). Poznań–Warszawa: Pallottinum 1969 s. 161-166; por. S. P o t o c k i. *Księga Przysłów. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy*. (PŚST VIII/1). Poznań: Pallottinum 2008 s. 97.

²⁴ Bardzo wymownie mówi o tym Syrach w słowach: „Którzy się Pana boją, będą posłuszni Jego słowom, a miłujący Go pójdą Jego drogami. Którzy się Pana boją, będą szukać Jego upodobania, a miłujący Go w Prawie znajdą nasycenie” (Syr 2, 15-16).

²⁵ T. Brzegowy (*Pisma mądrościowe Starego Testamentu* s. 267) zauważa, że w nauczaniu Syracha bojaźń Boża jest synonimem miłości Boga. Osiągnięta dzięki bojaźni Bożej mądrość stawia człowieka we właściwej relacji do Boga i bliźniego.

²⁶ Zob. P u d e ł k o. „Wierny przyjaciel lekarstwem życia” (Syr 6,16) s. 91.

²⁷ Por. R o m a n i u k. *Księga Mądrości* s. 152, 159.

więzy przyjaźni można traktować jako swego rodzaju fundament i paradygmat relacji przyjacielskich na płaszczyźnie ludzkiej²⁸.

Zgodnie ze stwierdzeniem Syracha: „Miła mowa pomnaża przyjaciół” (Syr 6, 5) tym, co w bezpośredni sposób wpływa na pozyskiwanie sobie przyjaciół, jest dla Mędrca „miła mowa”. W tekście greckim występuje wyrażenie *λάρυγξ γλυκύς* – „słodkie/miłe gardło”, które – ujęte metaforycznie – może być postrzegane jako źródło „miłej mowy”, skierowanej pod adresem przyjaciół. Analizując treść nauczania Mędrca Pańskiego, należy stwierdzić, że z pewnością nie chodzi tutaj jedynie o słowa pełne pustych pochlebstw czy też mowę nacechowaną szeroko rozumianą *captatio benevolentiae*, lecz o mowę, która jest wyrazem mądrości Bożej mówiącego. Stąd też Syrach poucza: „Mędrzec słowami zdobywa sobie miłość, a uprzejmości głupich będą wzgardzone. [...] Głupiec powiada: «Nie mam przyjaciela i nie ma wdzięczności za moje dobrodziejstwa, ci, którzy jedzą mój chleb, mają złośliwy język»” (Syr 20, 13. 16-17). Z przytoczonego cytatu jasno wynika, że mowa oraz towarzyszące jej wysiłki głupiego, czyli człowieka pozbawionego mądrości, nie pozwalają osiągnąć zamierzonego celu, którym jest w tym przypadku pozyskanie sobie przyjaciół. W przeciwieństwie do głupiego, człowiek, który zdobył mądrość, poprzez wypowiadane słowa, nacechowane mądrością, staje się „przyjacielski” – *προσφιλής* (Syr 20, 13), a przez to zdobywa sobie przychyłność ludzi. Myśl ta staje się bardziej zrozumiała w kontekście innego pouczenia Syracha: „Początkiem każdego dzieła – słowo, a przed każdym działaniem – myśl. Korzeniem zamierzeń jest serce, skąd wyrastają cztery gałęzie: dobro i zło, życie i śmierć, a nad tym wszystkim język ma pełną władzę” (Syr 37, 16-18). Mowa człowieka zatem, wydobywająca się z ludzkiego gardła, wyrażana przez język, jest owocem zrodzonej w sercu myśli²⁹. Jeśli serce człowieka jest wypełnione bojaźnią Bożą oraz miłością Boga, a co za tym idzie – Bożą mądrością, wówczas mowa przeniknięta ową mądrością rodzi dzieła, którymi są „dobro i życie”, a zatem również i poprawne relacje międzyosobowe, wśród których szczególne miejsce zajmują więzy przyjaźni. Stąd też Syrach często podkreśla, że człowiek, który pragnie posiadać przyjaciół, nie

²⁸ Por. W.L. Joniak. *Orędzie Mędrca Syracha*. Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej 2000 s. 52.

²⁹ W Starym Testamencie serce było postrzegane nie tylko jako „centralny organ życia”, lecz także jako „organ uczuć i pragnień” oraz „siedziba życia intelektualnego” człowieka. W sercu zatem – według dawnych Izraelitów – rodziły się myśli, decyzje i ich motywacje. Zob. M. Filipiak. *Biblia o człowieku. Zarys antropologii biblijnej Starego Testamentu*. Lublin: TN KUL 1979 s. 49-55.

może być dwujęzyczny – ὁ διγλωσσος, czyli co innego mówiącym, a co innego czyniącym (zob. Syr 5, 9. 15), nie może także uprawiać kłamstwa (zob. Syr 7, 2). W ogólnym pouczeniu Mędrzec przestrzega zatem swych adresatów: „Nie bądź obłudnikiem wobec ludzi i zwróć uwagę na swoje wargi!” (Syr 1, 29)³⁰.

Nacechowana mądrością mowa, która jest wyrazem wewnętrznego nastawiania do drugiego człowieka, stanowi niejako początek zjednywania sobie przyjaciół. Syrach poucza bowiem: „Jeżeli chcesz mieć przyjaciela, posiadź go po próbie, a niezbyt szybko mu zaufaj!” (Syr 6, 7). A zatem uznawanie kogoś za przyjaciela nie powinno być – zgodnie z przytoczoną myślą Mędrca Pańskiego – decyzją pochopną. W tym kontekście można by sparafrazować zawarte w Syr 2, 5 stwierdzenie Syrachy i powiedzieć: „Bo w ogniu doświadcza się złoto”, a przyjaciół w czasie próby. Ową próbą są, według Mędrca, różnego rodzaju niepowodzenia – τὰ κακά, o których mówi w następującym pouczeniu: „Przyjaciela nie poznaje się w pomyślności, wróg zaś nie zdoła się ukryć w czasie niepowodzenia. Wobec pomyślności człowieka nawet wrogowie są mu przyjaciółmi, a w niepowodzeniu oddala się nawet przyjaciel” (Syr 12, 8-9). Uznanie zatem kogoś za przyjaciela oraz obdarzenie go zaufaniem jest bardzo ważną decyzją, która wymaga zarówno czasu próby, jak i namysłu. Stąd też Syrach zaleca adresatom swojego nauczania: „Nic nie czyn bez zastanowienia, a nie będziesz żałował swego czynu” (Syr 32, 19). Na innym zaś miejscu Mędrzec Pański przestrzega: „Nie otwieraj swego serca każdemu człowiekowi, abyś nie usunął od siebie szczęścia” (Syr 8, 19)³¹.

Przyjaciel wypróbowany, który okazał się wiernym w różnych okolicznościach życiowych, jest z kolei określony przez Mędrca Pańskiego mianem „starego przyjaciela” – φίλος ἀρχαῖος. Syrach posługując się metaforą wina, poucza nadto: „Nie porzucaj starego przyjaciela; nowego nie można postawić wyżej niego. Wino nowe, przyjaciel nowy – jeśli się zestarzeje – z przyjemnością wypijesz” (Syr 9, 10). Zgodnie z przytoczonym zaleceniem starego przyjaciela, jako człowieka, który okazał się wiernym i godnym zaufania, należy bardziej cenić niż „przyjaciela nowego” – νέος φίλος, który jeszcze nie jest „wypróbowany”. Podobnie jak wino, które potrzebuje czasu na tak zwane leżakowanie, aby osiągnąć właściwą jakość, tak również

³⁰ Por. P u d e ł k o. „Wierny przyjaciel lekarstwem życia” (Syr 6,16) s. 75-77.

³¹ Por. N a w r o t. *Przyjaźń w „Etykach” Arystotelesa, w pismach mądrościowych Septuaginty oraz w Nowym Testamencie* s. 178; P u d e ł k o. „Wierny przyjaciel lekarstwem życia” (Syr 6,16) s. 79.

w zawieraniu i zacieśnianiu więzi przyjaźni wymagany jest, zdaniem Syrachy, pewien czas próby, ażeby przyjaźń „zestarzała się”, czyli właściwie ukonstytuowała się³².

Analizując nauczanie Syrachy, z jednej strony można zauważyć, że osobą – jak to wyżej zostało przedstawione – dysponowaną do zawierania przyjaźni jest bojący się i miłujący Boga, który posiadał mądrość, a co za tym idzie – żyje według jej zasad pobożnie i sprawiedliwie, z drugiej zaś, że człowiek taki właściwe więzy przyjaźni może nawiązać z podobnym sobie. Wynika to z cytowanego już wersetu Syr 6, 17: „Kto się boi Pana, dobrze pokieruje swoją przyjaźnią, bo jaki jest on, taki i jego bliźni”. Mędrzec Pański poucza niejako, że bojący się Pana wtedy tylko dobrze kieruje swoją przyjaźnią, kiedy takiego jak on sam wybiera sobie na przyjaciela. Stąd też Psalmista Pański z emfazą wyznawał w modlitewnej apostrofie do Boga: „Jestem przyjacielem wszystkich, którzy się boją Ciebie, co strzegą Twych postanowień” (Ps 119, 63)³³. Z pewnością zarówno Syrach, jak i autor Psalmów miał głębokie przekonanie, że poprawne relacje przyjaźni można budować jedynie z ludźmi, którzy przez bojaźń Bożą sami są we właściwych, to znaczy przyjacielskich relacjach z Bogiem. W tym kontekście można wysunąć tezę, że właściwe relacje przyjaźni mogą zawrzeć między sobą ludzie odznaczający się „podobieństwem” w sferze bojaźni Bożej i miłości Boga, które otwierają człowieka na mądrość Bożą. Tę myśl wydaje się potwierdzać obrazowe pouczenie Syrachy: „Każda istota żyjąca lubi podobną do siebie, a każdy człowiek tego, kto jest mu równy. Każda istota żyjąca łączy się według swego gatunku, a człowiek przystaje do podobnego sobie. Czy współżyć będzie wilk z jagnięciem? Podobnie grzesznik ze sprawiedliwym?” (Syr 13, 15-17). A zatem – idąc tym tokiem myślenia – ten, kto jest dysponowany do zawarcia przyjaźni, może nawiązać tego rodzaju relacje jedynie z człowiekiem o podobnym usposobieniu. Stąd też na innym miejscu Mędrzec Pański zaleca wprost adresatom swoich pouczeń: „Natomiast z człowiekiem pobożnym podtrzymuj znajomość, a także z tym, o którym wiesz, że strzeże przykazań, którego dusza podobna do twej duszy, i kto, jeśliś upadł, będzie współczuł tobie” (Syr 37, 12)³⁴.

Podsumowując przytoczone nauczanie, można zauważyć, że autorzy biblijni w nawiązywaniu relacji przyjacielskich bardzo mocno akcentują ele-

³² Por. tamże s. 181-182.

³³ Por. S. Ł a c h. *Księga Psalmów. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy* (PŚST VII/2). Poznań: Pallottinum 1990 s. 509.

³⁴ Por. P u d e ł k o. „*Wierny przyjaciel lekarstwem życia*” (Syr 6,16) s. 112-121.

ment religijny. Punktem odniesienia w tym względzie jest Bóg, od którego pochodzi mądrość, pozwalająca nawiązać prawdziwe więzy przyjaźni.

1.2. CECHY PRAWDZIWEGO PRZYJACIELA

W kilku miejscach swego nauczania autorzy ksiąg dydaktycznych starają się wyakcentować najważniejsze cechy prawdziwego przyjaciela, który takim okazał się po odpowiednim czasie próby. Pierwszą z nich jest niewątpliwie wierność – ἡ πίστις. Prawdziwy zatem przyjaciel – jak poucza przede wszystkim Syrach – to przyjaciel wierny – φίλος πιστός. Tę prawdę w poetycki sposób wyraża wspomniany Mędrzec w następujących słowach: „Wierny bowiem przyjaciel potężną obroną, kto go znalazł, skarb znalazł. Za wiernego przyjaciela nie ma odpłaty ani równej wagi za wielką jego wartość. Wierny przyjaciel jest lekarstwem życia; znajdą go bojący się Pana” (Syr 6, 14-16). Wierny przyjaciel, który jest zarazem przyjacielem stałym (zob. Syr 33, 6), stanowi zatem – w głębokim przekonaniu Mędrca Pańskiego – nieocenioną wartość, skarb – ὁ θησαυρός, który w trudnych okolicznościach życia staje się lekarstwem – τὸ φάρμακον czy też potężną obroną – σκέπη κραταίά. Takiego przyjaciela nie można nabyć za żadną cenę, można go jedynie „znaleźć” dzięki – jak to podkreśla Syrach – bojaźni Bożej (zob. Syr 6, 16)³⁵.

Istotną cechą prawdziwego przyjaciela jest także łagodność – πραΰτης. Syrach w słowach: „Synu, w sposób łagodny prowadź swe sprawy, a każdy, kto jest prawy, będzie cię miłował” (Syr 3, 17), zaleca ją wszystkim odbiorcom swego nauczania, ale niewątpliwie to wezwanie dotyczy każdego, kto pragnie realizować poprawne relacje przyjacielskie.

Wzywając do wierności w przyjaźni w różnych okolicznościach życiowych, Mędrzec Pański Syrach wyakcentował kolejną cechę prawdziwego przyjaciela, którą jest szeroko rozumiana życzliwość, wyrażająca się w spieszeniu przyjacielowi z pomocą w różnych okolicznościach życia (por. Syr 7, 32-35). Mówi o tym wprost w następującym zaleceniu: „Zanim umrzesz, czyn dobrze przyjacielowi i według swej możliwości wydobądź coś i daj mu!” (Syr 14, 13). Doświadczający zaś życzliwości i wsparcia przyjaciel winien z kolei okazać wdzięczność za okazane mu dobro (por. Syr 30, 6)³⁶.

Dla Syracha bardzo istotnymi przymiotami prawdziwego przyjaciela są również cechy religijne. Przede wszystkim należy wymienić pobożność

³⁵ Zob. tamże s. 87-90.

³⁶ Zob. Nawrot. *Przyjaźń w „Etykach” Arystotelesa, w pismach mądrościowych Septuaginty oraz w Nowym Testamencie* s. 237.

i sprawiedliwość, realizującą się w wiernym przestrzeganiu przykazań Prawa (por. Syr 37, 12). Te cechy niewątpliwie wypływają z bojaźni Bożej i miłości Boga, które – jak to zostało wyżej przedstawione – pozwalają zdobyć mądrość Bożą, warunkującą właściwe pokierowanie przyjaźnią³⁷. Prawdziwy przyjaciel, jako człowiek mądry, pobożny, sprawiedliwy – w przeciwieństwie do grzesznika, który zwykle szerzy niezgodę między przyjaciółmi (zob. Syr 28, 9) – podejmuje wszelkie starania, aby w harmonii budować relacje przyjacielskie. Jego religijność jest niejako stróżem i gwarantem właściwych postaw wobec przyjaciela³⁸.

Odwołując się do nauczania Syracha, w którym zawarta jest charakterystyka i ocena negatywnych postaw ludzkich, można ponadto skonstruować listę kolejnych cech, odnoszących się do prawdziwego przyjaciela. Ujmując zatem kwestię od strony negatywnej, prawdziwy przyjaciel to człowiek, który nie jest obłudnikiem (zob. Syr 1, 29), który nie uprawia kłamstwa (zob. Syr 7, 12), który nie łży przyjaciela (zob. Syr 22, 20) oraz nie rzuca na niego obelg (zob. Syr 41, 25), który nie zdradza tajemnic (zob. Syr 27, 16) i nie jest jak grzesznik „człowiekiem dwujęzycznym” (Syr 5, 15), czyli dwulicowym³⁹. Powstrzymywanie się od wymienionych postaw jest niewątpliwie pochodną wspomnianych wyżej religijnych cech człowieka.

Odznaczający się wymienionymi wyżej cechami przyjaciel zasługuje na miano prawdziwego przyjaciela. Stąd też Syrach w różnych fragmentach swego nauczania, które mają charakter wskazówek, dotyczących życia w prawdziwej przyjaźni, przypomina o nich, a także wprost zaleca adresatom swej księgi.

1.3. REALIZACJA IDEAŁU PRZYJAŹNI

Jak już zostało wspomniane, autorzy ksiąg dydaktycznych wyrażają także wiele pouczeń na temat życia w prawdziwej przyjaźni. W niektórych przy-

³⁷ S. Potocki (*Rady Mądrości. Przewodnik po mądrościowej literaturze Starego Testamentu*. (Jak rozumieć Pismo Święte 5). Lublin: RW KUL 1993 s. 208) stwierdza, że „[...] prawdziwy przyjaciel ma ogromną wartość i jest darem Boga dla człowieka pobożnego”.

³⁸ J.S. Synowiec (*Mędracy Izraela, ich pisma i nauka*. Kraków: Bratni Zew 1997 s. 212) podkreśla, że pobożność u Syracha „nie ma nic wspólnego z ciasnym rytualizmem, jest niewątpliwie zdrowa i zrównoważona. Podkreśla on bowiem, że obrzędy religijne są bez wartości, jeśli im nie towarzyszy życie zgodne z Prawem, przy czym ma na uwadze moralne wymagania Prawa (17, 7-27; 34, 18-26; 35, 1-24)”.

³⁹ W Syr 5, 15 występuje termin διγλωσσος, który – obok znaczenia: „mówiący dwoma językami” – oznacza także w przenośni człowieka dwulicowego. Zob. Liddell, Scott. *A Greek-English Lexicon* s. 421.

padkach, szczególnie u Syracha, owe wskazania są formułowane dość sugestywnie, ponieważ mają one postać imperatywów.

Pierwszą bardzo ważną kwestią w realizowaniu przyjaźni jest niewątpliwie okazywanie miłości. Tę ideę niosą z sobą już same określenia przyjaźni oraz przyjaciela, które zostały wyżej zaprezentowane. Zarówno hebrajskie, jak i greckie terminy definiują przyjaciela jako osobę, która miłuje. Sugestywnie mówi o tym autor Księgi Przysłów, który poucza, że „przyjaciel kocha w każdym czasie” (Prz 17, 17). Użyty w przytoczonym zdaniu czasownik **אָהַב** – „kochać, miłować”⁴⁰, w formie imiesłowu **אֹהֵב**, który jest paralelnym czy też synonimicznym określeniem „przyjaciela”, wyraża wprost ideę okazywania miłości w relacjach przyjacielskich⁴¹. Podobnie również grecki termin: ὁ φίλος, pochodząc do czasownika φιλεῖν – „kochać, miłować”, odnosi się do człowieka, który okazuje miłość drugiemu. Ta miłość powinna mieć – jak poucza autor Księgi Przysłów – swoje źródło w „czystym sercu” (Prz 22, 11), czyli w sercu, w którym nie ma szyderstwa i podstępu (por. Prz 22, 10).

Czymś bardzo istotnym w przyjaźni – jak to już zostało wspomniane – jest dochowanie wierności przyjacielowi w różnych okolicznościach życiowych. W związku z tym Syrach podaje następujące pouczenie: „Zachowaj wierność bliźniemu twemu w biedzie, abys z nim razem wzbogacił się w jego pomyślności. W czasie niepowodzenia trwaj przy nim, abys, gdy przyjdzie do dziedziczenia, i ty miał w nim udział” (Syr 22, 23). Mędrzec Pański wzywa zatem do wierności w przyjaźni w każdych okolicznościach, a zwłaszcza w biedzie – ἐν πτωχείᾳ – oraz w czasie niepowodzenia – ἐν καίρῳ θλίψεως, w którym znalazł się przyjaciel. Trudności życiowe bowiem są – jak to wyżej zostało powiedziane – najlepszym sprawdzianem prawdziwej przyjaźni. Przypomina o tym także autor Księgi Przysłów, który w ten sposób poucza: „Przyjaciel kocha w każdym czasie, a bratem się staje w nieszczęściu” (Prz 17, 17). Okazywana przez konkretne czyny miłości przyjaźń powinna zatem realizować się w każdym czasie – **בְּכָל־עֵת**, a przede wszystkim w chwilach nieszczęścia, w których przyjaciel potrzebuje zarówno współczucia (zob. Hi 19, 21), jak i realnego wsparcia⁴². Przykładem takiej postawy może być opisana w Księdze Hioba postawa przyjaciół głównego bohatera tejże księgi, których reakcja na nieszczęście tak została opisana: „Usłyszeli trzej przyjaciele Hioba o wszystkim, co na niego spadło, i przy-

⁴⁰ Koehler, Baumgartner. *The Hebrew and Aramaic Lexicon* vol. 1 s. 17-18.

⁴¹ Zob. Potocki. *Księga Przysłów* s. 149.

⁴² Por. tamże.

szli, każdy z nich z miejscowości swojej: Elifaz z Temanu, Bildad z Szuach i Sofar z Naamy. Porozumieli się, by przyjść, boleć nad nim i pocieszać go. Skoro jednak spojrzeli z daleka, nie mogli go poznać. Podnieśli swój głos i zapłakali. Każdy z nich rozdarł swe szaty i rzucał proch w górę na głowę. Siedzieli z nim na ziemi siedem dni i siedem nocy, nikt nie wyrzekł słowa, bo widzieli ogrom jego bólu” (Hi 2, 11-13)⁴³. Mając na uwadze zmienność ludzkich losów, Syrach nadto przestrzega także i tych, którzy się wzbogacili, ażeby osiągnięcie lepszego statusu majątkowego, a co za tym idzie – również społecznego, nie stało się powodem zapomnienia o przyjacielu: „Nie zapomnij w duszy swej o przyjacielu i nie trać pamięci o nim wśród bogactw!” (Syr 37, 6).

Syrach zaleca również stałość w przyjaźni, która niewątpliwie łączy się integralnie z wiernością. Mówi zatem: „Nie porzucaj starego przyjaciela; nowego nie można postawić wyżej niego” (Syr 9, 10). Z przytoczonych słów jasno wynika, że Mędrzec Pański negatywnie ocenia tych, którzy zafascynowani nowymi znajomościami, czyli nowymi przyjaciółmi, porzucają łatwo starych, sprawdzonych przyjaciół. Krytyczny stosunek do braku stałości w przyjaźni Syrach bardzo sugestywnie wyraża w skonstruowanym jako porównanie stwierdzeniu: „Przyjaciel niestały podobny jest do ogiera, który rży pod każdym jeźdźcem” (Syr 33, 6). Podobnie zatem jak koń, który jednakowo, bez przywiązania do konkretnego jeźdźcy, traktuje wszystkich dosiadających go, tak i niestały przyjaciel odznacza się powierzchownością w relacjach przyjacielskich. Zasadniczo nastawiony jest na wykorzystywanie przyjaciół do zaspokojenia własnych pragnień i osiągnięcia osobistych korzyści⁴⁴.

Wielokrotnie autorzy biblijni przestrzegają adresatów swego nauczania przed różnymi występkami, które mogą zagrozić przyjaźni. Są to przede wszystkim tak zwane grzechy języka⁴⁵, o których w sugestywny sposób tak

⁴³ Zob. C. Jakubiec. *Księga Hioba. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy*. (PŚST VII/1). Poznań–Warszawa: Pallottinum 1974 s. 65-66.

⁴⁴ J. Nawrot (*Przyjaźń w „Etykach” Arystotelesa, w pismach mądrościowych Septuaginty oraz w Nowym Testamencie* s. 191), interpretując tę metaforę, zauważa, że określenie ὄπιος εἶς oznacza ogiera gotowego do parzenia się, czyli w pełnej gotowości seksualnej. Taki koń, poruszony siłą własnego instynktu, trudny jest do okiełznania i utrzymania w posłuszeństwie. W takich okolicznościach tego rodzaju koń jest zupełnie nieprzydatny do jazdy, która wymaga szczególnego podporządkowania się konia jeźdźcy.

⁴⁵ Warto wspomnieć, że Syrach – poruszając zagadnienie mowy – z emfazą zaleca adresatom swego nauczania roztropność. Poucza o tym w słowach: „Nigdy nie powtarzaj słów zasłyszanych, a nic na tym nie stracisz. Nie mów ich ani przyjacielowi, ani wrogowi, i jeśli to nie będzie grzechem dla ciebie, nie wyjawiaj!” (Syr 19, 7-8).

mówi Syrach: „Lepiej się potknąć na gruncie pod nogami niż o [wybryk] języka” (Syr 20, 18). Mając to na uwadze, Mędrzec Pański poucza zatem, aby względem przyjaciela nie być, jak grzesznik, człowiekiem dwujęzycznym, czyli dwulicowym (zob. Syr 5, 9-15). Kolejną niedopuszczalną postawą wobec przyjaciela jest „uprawianie kłamstwa”. Stąd też Mędrzec z emfazą poucza: „Przeciw bratu nie uprawiaj kłamstwa ani nie czyń podobnie wobec przyjaciela!” (Syr 7, 12). Bardzo poważną przewiną przeciw przyjacielowi jest – zdaniem Syracha – rzucenie obelg (zob. Syr 22, 21), które w wielu przypadkach poprzedzają wielkie zbrodnie: „Przed ogniem – para w piecu i dym, a przed wylaniem krwi – obelgi” (Syr 22, 24). Mędrzec Pański ma bowiem świadomość – i o tym poucza swych adresatów – że „bywa taki sposób mówienia, który do śmierci można przyrównać” (Syr 23, 12). W innym fragmencie swego nauczania stwierdza nadto, że oszczercze zarzuty oraz kłamliwe doniesienia to rzeczy „przykrzejsze od śmierci” (Syr 26, 5)⁴⁶.

Innymi występками względem przyjaciela, przed którymi przestrzegają autorzy biblijni, są nadto: wzgarda, wyjawienie tajemnic, spisek oraz cios zdradliwy. Stąd też Mędrzec Syrach poucza, że tego rodzaju występki, podobnie jak obelgi, są bezpośrednią przyczyną zerwania więzów przyjaźni: „Kto rzuca kamieniem na ptaki, wypłasza je, a kto łży przyjaciela, zrywa przyjaźń. Jeślibyś wyciągnął miecz na przyjaciela, nie martw się, jest bowiem droga powrotu; jeślibyś otworzył usta na niego, nie martw się, jest bowiem możliwość pojednania; wyjawszy obelgę, wzgardę, wyjawienie tajemnicy i cios zdradliwy – to wszystko oddali każdego przyjaciela” (Syr 22, 20-22). Autor księgi Przysłów natomiast przestrzega przed spiskowaniem przeciw przyjacielowi, który takiego działania najmniej się spodziewa ze strony przyjaciela: „Nie spiskuj przeciw bliźniemu (przyjacielowi), gdy mieszka przy tobie beztrosko” (Prz 3, 29). Jak widać wyraźnie z przytoczonych tekstów, wspomniane występki są bardzo ciężkimi wykroczeniami. W porównaniu z nimi inne „grzechy języka”, a także, jak zaznacza Syrach, otwarte – czyli niezwiązane z jakimkolwiek podstępem i zdradą – wyciągnięcie miecza przeciw przyjacielowi są stosunkowo mniejszą przewiną, gdyż nie zamykają

⁴⁶ Bardzo wymownym w tym kontekście jest następujące pouczenie Syracha: „Wielu padło od ostrza miecza, ale nie tylu, co od języka. Szczęśliwy, kto przed nim był zasłonięty, kto nie doświadczył jego złości, kto nie dźwigał jego jarzma i nie był związany jego pętami. Jarzmo jego to jarzmo żelazne, a pęta jego – pęta z brązu. Straszna jest śmierć, którą on sprowadził, nawet Szeol jest lepszy od niego” (Syr 28, 18-21). O mowie jako narzędziu, które wyrządza krzywdę, bardzo sugestywnie mówi też autor Księgi Przysłów, np.: „Nierozważnie mówić – to ranić jak mieczem, a język mądrych – lekarstwem” (Prz 12, 18); „Drzewem życia jest język łagodny, złamaniem na duchu – przewrotny” (Prz 15, 4)

one całkowicie drogi powrotu i możliwości pojednania się z przyjacielem. Bardzo emocjonalnie tę prawdę wyraża Psalmista Pański, który w modlitewnej skardze wyznaje: „Gdybyż to lżył mnie nieprzyjaciół, z pewnością bym to znosił; gdybyż przeciw mnie powstawał ten, który mnie nienawidzi, ukryłbym się przed nim. Lecz jesteś nim ty, równy ze mną, przyjaciel, mój zaufany, z którym żyłem w słodkiej zażyłości [...]” (Ps 55, 13-15)⁴⁷. Krzywda zatem wyrządzona przez przyjaciela jest o wiele bardziej dotkliwa niż doznana ze strony wroga (por. Ps 41, 10).

Należy zauważyć – jak to podkreślą w swoim nauczaniu autorzy biblijni – że w kulturze dawnego Izraela dyskrecja oraz dochowanie tajemnicy przyjacielowi musiało być bardzo poważną kwestią. Mędrzec Pański Syrach poucza o tym w następujący sposób: „Kto zdradza tajemnicę, traci zaufanie i nie znajdzie sobie przyjaciela. Kochaj przyjaciela i bądź mu wierny, a jeśli byś zdradził tajemnicę jego, nie usiłuj nawet biec za nim! Jak bowiem człowiek stracił tego, kto mu umarł, tak straciłeś przyjaźń bliźniego, i jakbyś wypuścił ptaka trzymanego w ręce, tak oddaliłeś bliźniego i już go nie odzyskasz. Nawet nie biegnij za nim, bo jest daleko i uciekł jak sarna z sideł. Rana może być opatrzona, obelga darowana, ale ten, kto wyjawiał tajemnicę, nie ma już nadziei” (Syr 27, 16-21). W tym miejscu Syrach stwierdza, że nawet obelga może być darowana, chociaż wcześniej sam ją zaliczył do przewin całkowicie zrywających przyjaźń. Wynika stąd, że dochowanie tajemnicy, będące wyrazem wierności, było istotnym elementem konstytutywnym każdej przyjaźni. Kto dopuścił się zdrady powierzonej mu tajemnicy, daremnie – jak to wyraża Syrach w kilku metaforach – szukał sposobów pozyskania sobie na powrót przyjaciela⁴⁸.

Autor Księgi Przysłów mówi natomiast o konieczności dyskrecji w odniesieniu do osobistych spraw przyjaciół. Poucza o tym w słowach: „Kto szuka miłości, cudzy błąd tai; kto sprawę rozgłasza, poróżnia przyjaciół” (Prz 17, 9)⁴⁹. Na innym zaś miejscu daje zaś konkretną wskazówkę: „Pro-

⁴⁷ Por. Ł a c h. *Księga Psalmów* s. 286.

⁴⁸ Porównanie utraty przyjaciela przez zdradę tajemnicy do śmierci człowieka jest metaforą całkowitego i nieodwracalnego zerwania przyjaźni. Zob. J.J. P u d e ł k o. *Czym jest utrata przyjaciela? O problemach krytyczno-tekstualnych Księgi Syrachydesa*. „Collectanea Theologica” 77:2007 nr 3 s. 56-61; por. t e n ż e. *Wierny przyjaciel lekarstwem życia*” (Syr 6,16) s. 231-239.

⁴⁹ S. Potocki (*Księga Przysłów* s. 148), komentując ten werset, pisze, że „przysłowie przestrzega przed lekkomyślną utratą przyjaciela przez ujawnianie jego grzechu (*peša* – zob. 10, 19) i rozgłaszanie jego słabości. Przyjaźń nie ostoje się bez miłości, która nie pozwala zrażać się zaistniałymi chwilowo nieporozumieniami i skłania do ukrywania ich przed ludźmi (por. 10, 12b. 18a). Jej brak odbiera przyjaźni siłę, nie pozwala pokonywać trudności i powoduje jej zerwanie”.

wadź swoją sprawę z bliźnim (przyjacielem), ale cudzej tajemnicy nie ujawniaj” (Prz 25, 9)⁵⁰. Syrach natomiast zauważa, że „bywa przyjaciel, który przechodzi do nieprzyjaźni i wyjawia wasz spór na twoją hańbę” (Syr 6, 9). Prawdziwy zatem przyjaciel nie stara się dyfamować swego przyjaciela przez rozgłaszanie jego błędów, ale – jak to zostało już powiedziane – podejmuje starania, aby dobrą radą i stosownym napomnieniem wpłynąć na poprawę obyczajów przyjaciela (por. Prz 10, 12). Dlatego autorzy biblijni przestrzegają przed zawieraniem więzów przyjaźni z ludźmi, którzy mają tendencje do plotkarstwa i rzucania różnego rodzaju oszczerstw: „człowiek podstępny wznieca kłótnie, plotkarz (oszczerca) poróżnia przyjaciół” (Prz 16, 28; por. Syr 28, 9. 13); „Obmówca chodząc wyjawia tajemnice, duch wierny zamilczy o sprawie” (Prz 11, 13).

Syrach ma świadomość, że wiele występków przeciwko przyjacielowi może zrodzić się z nadużycie alkoholu (wina): „Udręczeniem dla duszy jest zaś wino pite w nadmiernej ilości, wśród podniecenia i zwady” (Syr 31, 29). Stąd też wzywa adresatów swych pouczeń do zachowania rozwagi i czujności w tym względzie. Wyraża to w następującym pouczeniu: „Na uczcie przy picu nie rób wymówek bliźniemu ani nie lekceważ go z powodu jego wesołości; nie mów mu słów obelżywych ani nie drażnij go żądaniem zwrotu [długu]!” (Syr 31, 29. 31)⁵¹.

Syrach przestrzega także, aby nie składać przyjacielowi zbyt pochopnych obietnic, które w konsekwencji mogą zrodzić wrogość z jego strony: „Nie-jeden też z powodu wstydu zrobił obietnicę przyjacielowi i niepotrzebnie uczynił go sobie wrogiem” (Syr 20, 23). Jak wynika z przytoczonego zdania, przyczyną złożenia obietnicy jest wstyd – *αἰσχύνη*. Trudno orzec jednoznacznie, jaki rodzaj wstydu Mędrzec miał na myśli, formułując powyższe stwierdzenie. W świetle Syr 4, 21 można zauważyć, że Syrach rozróżniał dwa rodzaje wstydu: „Jest bowiem wstyd, co grzech sprowadza, i wstyd, który jest chwałą i łaską”. Z pewnością – w kontekście Syr 20, 23 – chodzi o wstyd niewłaściwy, który rodzi grzech (zob. Syr 4, 21), nie pozwala przyznać się do popełnionych błędów (zob. Syr 4, 26), sprawia upadek (zob. Syr 4, 22) i ostatecznie przynosi zgubę duszy (zob. Syr 20, 22). Działając pod wpływem takiego wstydu, który jest niewątpliwie wyrazem negatywnych intencji, człowiek, stając się grzesznikiem, sam dystansuje się od przyjaciela⁵².

⁵⁰ Por. tamże s. 196.

⁵¹ Por. P o t o c k i. *Rady mądrości* s. 235.

⁵² Zob. N a w r o t, *Przyjaźń w „Etykach” Arystotelesa, w pismach mądrościowych Septuaginty oraz w Nowym Testamencie* s. 151-152. J.J. Pudółko („Wierny przyjaciel lekarstwem życia”

Mając na uwadze wszelkie grzechy języka, Mędrzec Pański zaleca roztropność w mowie, która niewątpliwie wyraża się między innymi w powściągliwości słownej. Wyraża to w następujący sposób: „(...) kto nienawidzi wielomówstwa, uniknie nieszczęścia. Nigdy nie powtarzaj słów zasłyszanych, a nic na tym nie stracisz. Nie mów ich ani przyjacielowi, ani wrogowi, i jeśli to nie będzie grzechem dla ciebie, nie wyjawiaj! Gdyż wysłuchają, ale unikać cię będą, a w swoim czasie okażą ci nienawiść. Posłyszałeś słowo? Niech umrze z tobą! Nie obawiaj się – nie rozsadzi ciebie” (Syr 19, 6-10)⁵³.

Poucżając, że za skarb, jakim jest przyjaciel, „nie ma odpłaty ani równej wagi za wielką jego wartość” (Syr 6, 15), Syrach przestrzega, aby nigdy nie dopuszczać się zdrady przyjaciela za korzyści materialne. Wyraża to w następującym imperatywie: „Nie wymieniaj przyjaciela za pieniądze ani brata prawdziwego za złoto z Ofiru” (Syr 7, 18)⁵⁴. Zaleca natomiast, by raczej stracić własne pieniądze, ażeby w ten sposób pospieszyć z pomocą przyjacielowi, czy też przyjaźń ocalić: „Strać raczej pieniądze dla brata i przyjaciela, niżby miały zardzewieć, zmarnować się pod kamieniem” (Syr 29, 10). W przytoczonym wskazaniu raz jeszcze Mędrzec Pański podkreśla niejako, że przyjaciel jest o wiele cenniejszym skarbem niż jakakolwiek wartość materialna⁵⁵.

Syrach – w duchu odpowiedzialności za przyjaciela – zaleca także, aby w razie konieczności, kiedy dopuszcza się jakiejś nieprawości, napomnieć go. Poucza o tym w następujący sposób: „Upomnij przyjaciela, aby tak nie czynił, a jeśliby uczynił, by już nie powtórzył czynu. Upomnij bliźniego, aby tak nie mówił, a jeśliby już powiedział, aby nie powtarzał. Upomnij przyjaciela, często bowiem rzuca się oszczerstwa, i nie wierz każdemu słowu! Czasem się ktoś poślizgnął, ale nieświadomie, i któż nie zgrzeszył

(Syr 6,16) s. 284-285) pisze, że wstyd ten może być wynikiem trudnego położenia – biedy człowieka, który ukrywa swoje trudności przed przyjacielem. W takiej sytuacji przyjaciel tego, który działa pod wpływem niesłusznego wstydu, czuje się oszukany. Por. J. Turkiel, *Przewodnik po Księdze Syracyclesa, αὐτός, ὁ, οἱ, σὺ, τίς, τίς* (Syr 1-10). Słupsk: Wydawnictwo PAP 2005 s. 96-97.

⁵³ Zob. Nawrot. *Przyjaźń w „Etykach” Arystotelesa, w pismach mądrościowych Septuaginty oraz w Nowym Testamencie* s. 183-184.

⁵⁴ W odpowiedzi Hioba, skierowanej do przyjaciół, znajduje się następujące zdanie: „Naprawdę, sierotę gubicie, kupczycie swym przyjacielem” (Hi 6, 27). „Kupczenie przyjacielem” zostało niejako porównane z „działaniem na zgubę sieroty” (por. Jakubiec. *Księga Hioba* s. 86). Biorąc pod uwagę fakt, że w Prawie Mojżeszowym sieroty ze względu na swoje trudne położenie życiowe cieszyły się szczególną troską (Wj 22, 21-22; Pwt 24, 20-21; por. Ps 10, 14, 18), a skrzywdzenie ich było bardzo mocno piętnowane, można wysunąć tezę, że zdrada przyjaciela za jakiegokolwiek korzyści materialne zasługiwała na podobną ocenę moralną

⁵⁵ Zob. Nawrot. *Przyjaźń w „Etykach” Arystotelesa, w pismach mądrościowych Septuaginty oraz w Nowym Testamencie* s. 136-137.

swym językiem? Upomnij bliźniego swego, zanim mu grozić będziesz, i daj miejsce Prawu Najwyższego” (Syr 19, 13-17)⁵⁶. Przyjaciół, który potrafi stosownie upomnieć i doradzić we właściwym czasie, jest – zdaniem autora Księgi Przysłów – wspaniałym skarbem, gdyż nawet zastosowane przez niego radykalne metody są oznaką wiernej przyjaźni: „Razy przyjaciela – znakiem wierności, pocałunki wroga – zwodnicze” (Prz 27, 6; por. Ps 141, 5). Wspomniany autor płynącą z duszy radę przyjaciela, która jest swego rodzaju słodyczą dla upominanego, w metaforyczny sposób przyrównuje do olejków i pachnideł, które radują serce człowieka (zob. Prz 27, 9)⁵⁷.

Mówiąc o napominaniu, Mędrzec Syrach miał jednak świadomość, że nie zawsze spotyka się ono z właściwą reakcją, czyli zrozumieniem napominanego. W takim przypadku zaleca cierpliwość w okazywaniu wszelkiego rodzaju życzliwości i pomocy: „Nie będę się wstydził osłonić przyjaciela i nie będę się przed nim ukrywał; a jeśli by mnie nawet coś złego spotkało z jego przyczyny, to każdy, kto o tym usłyszy, strzec się jego będzie” (Syr 22, 25-26)⁵⁸. Mając zaś na uwadze postawę Hioba, można zauważyć, że ideałem było także modlić się za przyjaciół, którzy zbłądzili lub dopuścili się nieprawości względem własnego przyjaciela (zob. Hi 42, 10)⁵⁹.

Pouczać o relacjach przyjacielskich, Syrach przestrzega także przed swego rodzaju „uzależnieniem się” od przyjaciela. Mówi o tym w słowach: „Ani synowi, ani żonie, ani bratu, ani przyjacielowi nie dawaj władzy nad sobą za życia, nie oddawaj też twoich dóbr komu innemu, abyś pożałował tego, nie musiał o nie prosić. Póki żyjesz i tchnienie jest w tobie, nikomu nie dawaj nad sobą władzy” (Syr 33, 20-21). W celu zachowania zdrowych relacji przyjacielskich autor Księgi Przysłów podaje z kolei praktyczną radę adresatom swojego nauczania: „Stawaj rzadko w domu przyjaciela (sąsiada), by nie miał cię dość i nie nabrał wstrętu” (Prz 25, 17)⁶⁰.

Podsumowując, można zauważyć, że autorzy ksiąg dydaktycznych, zwłaszcza zaś Syrach – ostrzegając przed wszelkimi formami nieprawości (ἡ ἀδικία) względem przyjaciela, których każdy powinien się wstydzić (zob. Syr 41, 19) – zalecają, aby przyjacielowi w każdych okolicznościach życia okazywać zarówno wierność, jak i miłość: „Kochaj przyjaciela i bądź mu wierny” (Syr 27, 17; por. Prz 17, 17). Z pewnością tego rodzaju postawa

⁵⁶ Por. P u d e ł k o., „Wierny przyjaciel lekarstwem życia” (Syr 6, 16) s. 201-205.

⁵⁷ Zob. P o t o c k i. *Księga Przysłów* s. 205-206.

⁵⁸ Por. P u d e ł k o., „Wierny przyjaciel lekarstwem życia” (Syr 6, 16) s. 223-224.

⁵⁹ Zob. J a k u b i e c. *Księga Hioba* s. 243.

⁶⁰ Por. P o t o c k i. *Księga Przysłów* s. 197.

wyraża się we wszelkiego rodzaju życzliwości i świadczonej pomocy. Na uwagę zasługuje w tym kontekście nauczanie Syracha o powinności spieszenia z pomocą biednym i potrzebującym: „Wyciągnij rękę do ubogiego, aby twoje błogosławieństwo było pełne. Miej dar łaskawy dla każdego, kto żyje, nawet umarłym nie odmawiaj oznak przywiązania! Nie usuwaj się od płaczących i smuć się ze smucącymi! Nie ociągaj się z odwiedzeniem chorego człowieka, albowiem za to będą cię miłować” (Syr 7, 31-35), którą to powinność z pewnością pierwszorzędnie należy odnieść do relacji przyjacielskich. Prawdziwy bowiem przyjaciel powinien: spieszyć z pomocą przyjacielowi, który popadł w biedę; okazywać przyjacielowi życzliwość w powodzeniu; chorego przyjaciela chętnie odwiedzać; względem zmarłego przyjaciela wyrazić oznaki stosownej żałoby, jako wyraz przywiązania do jego osoby (zob. Ps 35, 14). Zastosowanie łącznie wszystkich wskazań, które zostały przytoczone, warunkuje poprawne relacje przyjacielskie, ponadto chroni przed utratą przyjaciela oraz nie dopuszcza do najbardziej patologicznej sytuacji, kiedy to przyjaciel z winy własnego przyjaciela staje się jego wrogiem (por. Syr 20, 23).

1.4. PRZYJAŹŃ MIĘDZY OBLUBIEŃCAMI/MAŁŻONKAMI

Autorzy niektórych ksiąg dydaktycznych wzmiankują także o szczególnego rodzaju relacjach przyjaźni: chodzi tutaj o przyjaźń między oblubieńcem a oblubienicą czy też między mężem i żoną. Zasadniczo kwestia ta pojawia się w księdze Pieśni nad Pieśniami, która – interpretowana dosłownie – opiewa ludzką miłość, jaka łączy kobietę i mężczyznę zjednoczonych w związku małżeńskim⁶¹. W tekście księgi bowiem oblubieniec określa swoją oblubienicę zwrotem **רַעִיָּתִי** – „przyjaciółka moja” (Pnp 1, 9.15; 2, 2. 10. 13; 4, 1. 7; 5, 2; 6, 4), natomiast oblubienica oblubieńca zwrotem **רַעִי** – „przyjaciel mój” (Pnp 5, 16)⁶². Przytoczone określenia niewątpliwie wyrażają zażyłość i bliskość oblubienicy i oblubieńca. Podobną ideę z pewnością niesie z sobą używany także przez oblubieńca paralelny do wyrażenia „przyjaciółka moja” zwrot „siostra moja”⁶³.

⁶¹ Zob. T. Brzegowy, *Ku dosłownej interpretacji Pieśni nad Pieśniami*. „Studia Theologica Varsaviensia” 26:1988 nr 1 s. 67-95.

⁶² Zob. O. Keel, *Pieśń nad Pieśniami. Biblijna pieśń o miłości*. Przeł. B. Mrozwicz. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka 1997 s. 75.

⁶³ Zob. tamże s. 173.

Podobnie autor Księgi Przysłów – piętnując niewierność małżeńską jako naruszenie Bożego przymierza – przestrzega żonę, aby nie porzucała swego męża, gdyż jest dla niej אֱלֹף נְעוּרֶיהָ – „przyjacielem młodości” (Prz 2, 17)⁶⁴. Również Mędrzec Syrach miał głębokie przekonanie, że więzi małżeńskie powinny być oparte na głębokich relacjach przyjaźni między mężem i żoną. Zostało to wyrażone w stwierdzeniu: „Przyjaciół i towarzyszy spotykają się w chwili stosownej, a częściej niż obaj – żona z mężem” (Syr 40, 23). Analizując przytoczone zdanie w kontekście całego nauczania Syracha, można stwierdzić, że Mędrzec miał tu z pewnością na myśli dobrą żonę, która jest szczęściem i radością męża (zob. Syr 26, 1-4), oraz dobrego męża, odznaczającego się z kolei mądrością i bojaźnią Bożą (zob. Syr 26, 3).

Biorąc pod uwagę model małżeństwa i pozycję kobiety w kulturze dawnego Izraela⁶⁵, można by rzec, że w przytoczonych tekstach, zwłaszcza w księdze Pieśni nad Pieśniami, pojawia się nowe patrzanie na małżonków: małżonkowie jawią się jako para przyjaciół. Być może w ten sposób autorzy biblijni wrzucili intuicyjnie przekonanie, że jedynie wówczas małżonkowie będą tworzyć udany związek małżeński, jeśli będą dla siebie przyjaciółmi, odznaczającymi się wszystkimi cechami idealnego przyjaciela – przede wszystkim wiernością i stałością w każdych okolicznościach życia⁶⁶.

2. FAŁSZYWI PRZYJACIELE

Obok pozytywnych aspektów przyjaźni oraz pouczeń na temat prawidłowego kierowania przyjaźnią autorzy omawianych ksiąg dydaktycznych przedstawiają – również w celach dydaktycznych – swego rodzaju różne niewłaściwe postawy i zachowania, które wkradają się w relacje przyjacielskie. Ukazane „patologie” stanowią niejako tło do jeszcze bardziej wyraźnego ukazania ideału przyjaźni.

⁶⁴ Zob. P o t o c k i. *Księga Przysłów* s. 70.

⁶⁵ W małżeństwie izraelskim żona była poddana mężowi. Ponadto na ogół zawierający małżeństwo, zwłaszcza kobiety, nie mieli większego wpływu na wybór małżonka. Zob. więcej na ten temat w: R. d e V a u x. *Instytucje Starego Testamentu*. Tom 1-2. Przeł. T. Brzegowy. Poznań: Pallottinum 2004 s. 36-42, 49-50.

⁶⁶ T. Brzegowy (*Ku dosłownej interpretacji Pieśni nad Pieśniami* s. 91), interpretując księgę Pieśni nad Pieśniami, zauważa, że „w porównaniu z rozporządzeniami prawnymi ST, a zwłaszcza z praktyką małżeńską późnego judaizmu, jest to olbrzymi krok naprzód w kierunku nowotestamentalnej nauki o małżeństwie”.

2.1. PRZYJACIELE „TYLKO Z IMIENIA”

O przyjacielu „tylko z imienia” – ὁνόματι μόνον φίλος wprost mówi Syrach: „Każdy przyjaciel mówi: «Jestem i ja twoim przyjacielem», ale zdarza się przyjaciel tylko z imienia” (Syr 37, 1). Tego rodzaju przyjaciel – jak mówi dalej ów Mędrzec Pański – to „[...] przyjaciel, ale tylko na czas jemu dogodny, nie pozostanie nim w dzień twego ucisku. Bywa przyjaciel, ale tylko jako towarzysz stołu, nie wytrwa on w dniu twego ucisku. W powołaniu twoim będzie jak drugi ty, z domownikami twymi będzie w zażyłości. Jeśli zaś zostaniesz poniżony, stanie przeciw tobie i skryje się przed twym obliczem” (Syr 6, 8. 10-12). Przyjaciel „tylko z imienia” zatem to człowiek, który zachowuje jedynie pozory przyjaźni w czasie pomyślnym – ἐν ἀγαθοῖς. W czasie zaś niepowodzenia, kiedy z jednej strony nie odnosi ze strony przyjaciela żadnych korzyści, a z drugiej – powinien sam spieszyć z pomocą potrzebującemu przyjacielowi, odstępuje od niego⁶⁷. Taką sytuację z pewnością miał na myśli pogrążony w chorobie Psalmista Pański, kiedy w modlitewnej formule żalił się: „Przyjaciele moi i sąsiedzi stronią od mojej choroby i moi bliscy stoją z daleka” (Ps 38, 12; por. 88, 19), a na innym miejscu: „Nawet mój przyjaciel, któremu ufałem i który chleb mój jadł, podniósł na mnie piętę” (Ps 41, 10)⁶⁸.

Niejednokrotnie – jak wynika z cytowanego wyżej Ps 41, 10 – w niepowodzeniach przyjaciel staje się nawet nieprzyjacielem. Podniesienie bowiem pięty, jako podstawienie komuś nogi, stanowi metaforę odwrócenia się i odejścia od kogoś w potrzebie oraz doprowadzenia go do upadku i pohańbienia⁶⁹. Stąd też Syrach zauważa, że „wobec pomyślności człowieka nawet wrogowie są mu przyjaciółmi, a w niepowodzeniu oddala się nawet przyjaciel” (Syr 12, 9). Na innym zaś miejscu poucza: „W pomyślności towarzysz cieszy się wraz z przyjacielem, a w czasie utrapienia staje przeciw niemu. Towarzysz z przyjacielem trudzi się, by mieć pokarm, a w razie wojny chwyci za tarczę”

⁶⁷ Por. Pudełko. „Wierny przyjaciel lekarstwem życia” (Syr 6,16) s. 80-84; Joniak. *Orędzie mędrca Syracha* s. 51.

⁶⁸ Również i w przypadku Hioba mamy sytuację, kiedy to jego przyjaciele – nie rozumiejąc położenia, w jakim się znalazł – odwracają się niejako od niego. Stąd też dotknięty cierpieniem Hiob doświadcza jeszcze większego osamotnienia. Zob. J. Warzecha, *Człowiek przed niepojętym Bogiem (Księga Hioba)*, w: *Mądrość starotestamentalnego Izraela*, s. 86.

⁶⁹ Zob. *Słownik symboli biblijnych. Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym*, red. L. Ryken, J.C. Wilhoit, T. Longman, przekł. Z. Kościuk, red. wyd. pol. M. Wójcik, Warszawa: „Vocatio”, 1998, s. 696; por. S. Mędała, *Ewangelia według Świętego Jana. Rozdziały 13-21. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*. (NKB IV/2). Częstochowa: Edycja Świętego Pawła, 2010, s. 60-61.

(Syr 37, 4-5). Chwycenie za tarczę, którą zwykle człowiek broni się przed wrogiem, jest tutaj z pewnością symbolem stanięcia w swego rodzaju opozycji wobec dawnego przyjaciela. W tym kontekście Mędrzec Syrach z jednej strony ubolewa nad taką sytuacją, zadając retoryczne pytanie: „Czyż nie jest śmiertelną udręką, gdy towarzysz i przyjaciel zmienia się w nieprzyjaciela?” (Syr 37, 2-3), a z drugiej strony przestrzega przed tego rodzaju przyjaciółmi: „Od nieprzyjaciół bądź z daleka i miej się na baczności przed twymi przyjaciółmi” (Syr 6, 13). Syrach napomina także adresatów swego nauczania, aby oni sami nigdy przez jakiegokolwiek uchybienia nie stali się wrogami dla swoich przyjaciół: „Nie uchybiaj ani w wielkich, ani w małych rzeczach, i nie stawaj się wrogiem zamiast być przyjacielem” (Syr 5, 15)⁷⁰.

2.2. PRZYJAŹŃ Z NIEPRZYJACIELEM

W swoim nauczaniu Mędrzec Syrach zauważa, że „wobec pomyślności człowieka nawet wrogowie są mu przyjaciółmi” (Syr 12, 9). Z pewnością ma tutaj na myśli nie tyle sytuację, w której ktoś w chwilach niepomyślności odwraca się od swego przyjaciela, co raczej okoliczność, kiedy to nieprzyjaciel (gr. ὁ ἐχθρός; hebr. אֹיֵב) przyjmuje pozory przyjaciela ze względu na szeroko rozumiane korzyści. W tym kontekście Syrach bardzo mocno przestrzega adresatów swego nauczania przed takimi ludźmi, wzywając jednocześnie do rozpoznania wszelkich pozorów: „Nie wierz nigdy twemu nieprzyjacielowi, jak bowiem spiż śniedzieje, tak i jego przewrotność. Chociażby się uniżył i chodził schylony, uważaj na siebie i strzeż się go. Bądź względem niego jak ten, co wyczyścił zwierciadło, a poznasz, że nie do końca było zardzewiałe. Nie stawiaj go przy sobie, aby cię nie odepchnął, a sam nie stanął na twym miejscu. Nie sadzaj go po twojej prawej stronie, aby nie starał się zająć twego miejsca [...] Przez pewien czas trwa z tobą, a jeśli się potkniesz, nie wytrwa. Nieprzyjaciel ma słodycz na swoich wargach, a w sercu zamyśla wtrącić cię do dołu; nieprzyjaciel łyzy będzie miał w oczach, a jeśli znajdzie sposobność, krwią się nie nasyci. Jeżeli przeciwności przyjdą na ciebie, znajdziesz go wtedy pierwszego przy sobie i niby pomagając, podbije ci piętę. Głową potrząsać będzie, klaskać rękami, wiele szeptać i zmieniać wyraz twarzy” (Syr 12, 10-12. 15-18)⁷¹. Perfidię tego rodzaju ludzi bardzo sugestywnie opisuje także Psalmista Pański: „Jego

⁷⁰ Por. P u d e ł k o. „*Wierny przyjaciel lekarstwem życia*” (Syr 6, 16) s. 147-148.

⁷¹ Por. P o t o c k i, *Rady mądrości*, s. 215; P u d e ł k o. „*Wierny przyjaciel lekarstwem życia*” (Syr 6, 16) s. 102-104.

twarz jest gładza niż masło, lecz serce gotowe do walki. Jego mowy łagodniejsze niż olej, lecz są to obnażone miecze” (Ps 55, 22), a na innym miejscu: „[...] rozmawiają przyjaźnie z bliźnimi, a w duszy żywią zły zamiar” (Ps 28, 3)⁷².

„Jak wilk w owczej skórze” (por. Mt 7, 15), tak też nieprzyjaciół pod pozorem przyjaciela pragnie nawiązać relacje przyjacielskie, aby osiągnąć własne cele. Tego rodzaju sytuację Syrach podaje jako szczególnego rodzaju niebezpieczeństwo, ponieważ przyjmowana przez nieprzyjaciela maska pozorów usypia niejednokrotnie czujność człowieka, który na swoją zgubę obdarza całkowitym zaufaniem ukrytego wroga.

2.3. PRZYJAŹŃ Z BOGACZEM

W kilku fragmentach ksiąg dydaktycznych poruszona została kwestia przyjaźni z ludźmi bogatymi (gr. *πλούσιος*, hebr. *עשיר*). Autor Księgi Przysłów zauważa, że „ubogi niemiły nawet najbliższemu, a bogacz ma wielu przyjaciół” (Prz 14, 20), a na innym miejscu: „Bogactwo zyskuje wielu przyjaciół, biednego opuszcza najbliższy” (Prz 19, 4). Z pewnością do takiego wniosku doprowadziła go codzienna obserwacja życia współczesnych sobie ludzi. Bogactwo, a co za tym idzie, znaczna pozycja społeczna stanowiły niewątpliwie istotny czynnik pomnażania przyjaciół – na ogół pozornych, liczących na osiągnięcie określonych korzyści⁷³. Stąd też Syrach zauważa, że „Kiedy bogaty się potknie, przyjaciele go podeprą, kiedy biedny upadnie, odepchną go nawet przyjaciele. Gdy bogaty wpadnie w nieszczęście, wielu ma takich, którzy mu pomogą, gdy wstrętnie mówić będzie, jeszcze uniewinniać go będą. Gdy natomiast biedny w nieszczęście wpadnie, będą go ganili, a gdy mówić będzie mądrze, nie znajdzie uznania” (Syr 13, 21-22). A zatem nie osobiste cechy, które są wyznacznikami prawdziwego przyjaciela, sprawiają, że ludzie lgną do bogatych i są im życzliwi, lecz to, kim są i co posiadają⁷⁴.

Mając na uwadze status społeczny i majątkowy, Syrach, w kontekście nauczania o przyjaźni, przestrzega ludzi biednych przed zawieraniem przyjaźni z bogatymi: „Nie bierz ciężaru ponad swoje siły i nie szukaj towarzystwa z możniejszym i bogatszym od siebie. Cóż za towarzystwo może mieć garnek gliniany z metalowym kotłem? Gdy ten uderzy, skruszy tamtego.

⁷² Zob. Ł a c h. *Księga Psalmów* s. 282, 195.

⁷³ Zob. P o t o c k i. *Księga Przysłów* s. 132, 156.

⁷⁴ Zob. P u d e ł k o. „*Wierny przyjaciel lekarstwem życia*” (Syr 6,16) s. 124-125.

Gdy bogaty wyrządzi krzywdę, zżymać się będzie, gdy biedny poniesie krzywdę, jeszcze sam poprosi o przebaczenie. Jeśli będziesz tamtemu pożyteczny, wykorzysta ciebie, a jeśli popadniesz w biedę, to cię opuści. Jeśli coś masz, będzie żyć z tobą w przyjaźni i wyniszczy cię, a sam się nawet nie zmartwi. Jeśli będziesz mu potrzebny, będzie cię zwodzić, uśmiechać się do ciebie, dawać nadzieję, przemawiać pięknymi słowami, owszem spyta: «Czego potrzebujesz?» Zawstydzi cię przez swoje uczyty, aż cię ogołoci dwa lub trzy razy, na koniec wyśmieje się z ciebie, a potem, gdy cię zobaczy, nie zwróci na ciebie uwagi i nad tobą będzie kiwał głową. Miej się na baczności, by nie dać się oszukać ani poniżyć przez swą bezmyślność” (Syr 13, 2-8). Mocna pozycja bogatego człowieka w kulturze dawnego Izraela sprawiała, że żadną miarą nie musiał się liczyć z ubogim. Stąd też Syrach, stawiając retoryczne pytanie: „Jakiż pokój być może między hieną a psem i jakiż pokój być może między bogatym a ubogim?” (Syr 13, 18), tak mocno odradza ludziom o niskim statusie społecznym zawieranie przyjaźni z bogatymi. Taka bowiem pozorna przyjaźń – jak wynika z przytoczonego tekstu – wpływa na niekorzyść biednego, który jest niejednokrotnie bezbronnym narzędziem w bezwzględnych poczynaniach bogatego, który koncentrując uwagę jedynie na osobistych sprawach, realizuje kosztem innych własne plany życiowe.

2.4. PRZYJAŹŃ Z GRZESZNIKIEM

Na kanwie pouczeń i udzielanych rad dotyczących przyjaźni zasadniczo w Księdze Syracha została poruszona kwestia zawierania przyjaźni z grzesznikiem – ἀμαρτωλός, czyli z człowiekiem, który jest bezbożny i nie przestrzega Prawa⁷⁵. Jak już zostało wyżej powiedziane, prawdziwe relacje przyjacielskie człowiek bojący się Boga może zawrzeć jedynie z podobnym sobie. Wszelkie bowiem próby zawierania i podtrzymywania więzi przyjaźni z grzesznikiem rodzą w konsekwencji negatywne skutki. Podobnie jak przyjmujący pozory przyjaźni nieprzyjaciel, tak i grzesznik nie trwa wiernie przy przyjacielu w niepowodzeniach (zob. Syr 12, 14). Ponadto, jak zauważa Syrach, „grzesznik szerzy niezgodę między przyjaciółmi i rzuca oszczerstwo między tych, co żyją w zgodzie” (Syr 28, 9; por. 28, 13). Kolejną negatywną

⁷⁵ Z Syr 33, 14: „Jak obok zła – dobro, a obok śmierci – życie, tak obok bogobojnego - grzesznik”, jasno wynika, że grzesznik to człowiek, który stoi w opozycji do człowieka pobożnego – εὐσεβής. Pobożnym zaś jest ten, kto boi się Pana, a co za tym idzie, zachowuje pochodzące od Niego Prawo (por. Syr 43, 33; por. 1, 25).

konsekwencją przyjaźni z grzesznikiem jest upodabnianie się do niego, czyli wkraczanie w sferę nieprawości. Mówi o tym Syrach, posługując się porównaniem: „Kto się dotyka smoły, ten się pobrudzi, a kto z pysznym przestaje – do niego się upodobni” (Syr 13, 1). Sprawiedliwy zatem, obcując z grzesznikiem, ulega stopniowej deprawacji. Stąd też autor Księgi Przysłów kategorycznie stwierdza: „Kto gardzi Prawem, chwali grzesznika, kto strzeże Prawa, jemu przeciwny” (Prz 28, 4)⁷⁶.

Mędrzec Syrach w swym nauczaniu odradza także okazywanie wszelkiej życzliwości grzesznikom: „Jeśli chcesz dobrze czynić, zważ, komu masz czynić, a będą ci wdzięczni za twe dobrodziejstwa. [...] Dobrze czyń biednemu, a nie dawaj bezbożnemu, odmów mu chleba swego i nie użyczaj mu, aby przypadkiem nie wziął góry nad tobą. Znajdziesz w dwójnasób zło za wszystko dobro, które byś mu wyświadczył. [...] Dawaj dobremu, a nie pomagaj grzesznikowi” (Syr 12, 1. 5. 7). Z przytoczonych słów wynika, że w przekonaniu Syracha grzesznik ze swej natury nie jest w stanie stosownie odwdzięczać się za wyświadczone dobro⁷⁷. Podobną myśl wyraził autor Księgi Przysłów, stwierdzając: „Dusza grzesznika pożąda zła, w jego oczach bliźni nie znajduje łaski” (Prz 21, 10)⁷⁸. Na próżno zatem człowiek stara się szukać prawdziwej życzliwości u grzesznika.

Z przytoczonych teksów jasno wynika, że próby nawiązania i podtrzymywania przyjaźni z grzesznikiem były w kulturze dawnego Izraela negatywnie oceniane. Stąd też autorzy biblijni, zwłaszcza Mędrzec Syrach, tak mocno przestrzegali przed taką przyjaźnią. Autor Księgi Przysłów stwierdza nadto, że tego rodzaju przyjaźń jest rzeczą bardzo hańbiącą: „Kto Prawa się trzyma, ten mądrym jest synem, przyjaciel rozwiązyłych hańbi swego ojca” (Prz 28, 7).

3. ZAKOŃCZENIE

Podsumowując powyższe treści, należy zauważyć, że w kulturze dawnego Izraela przyjaźń była czymś bardzo ważnym. Poświęcający temu zagadnieniu sporo uwagi autorzy biblijni – zwłaszcza Mędrzec Syrach – starali się

⁷⁶ Por. Potocki. *Księga Przysłów* s. 210.

⁷⁷ Por. tenże. *Rady mądrości* s. 215.

⁷⁸ S. Potocki (*Księga Przysłów* s. 168) zauważa, że człowiek przewrotny ma duszę (*nefeš*) pożadającą zła, czyli ulega skłonności do zła, która opanowuje jego myśli, pragnienia i dążenia do tego stopnia, że czyni go nieczułym na potrzeby bliźnich (por. Rdz 6, 5). Zło potrafi zatem pozbawić człowieka nie tylko zmysłu religijnego (14, 31; 19, 17), ale także uczuć humanitarnych.

z jednej strony ukazać jej idealny wzorzec, a z drugiej – podać konkretne wskazania, służące prawidłowemu nawiązywaniu i realizowaniu tegoż ideału.

Istotnym przesłaniem biblijnego nauczania jest to, że prawidłowe relacje przyjacielskie mogą zaistnieć jedynie między ludźmi, którzy jako bojący się i miłujący Boga zdobyli mądrość Bożą i żyją według Prawa. Przyjaźń zatem na płaszczyźnie horyzontalnej miała w społeczeństwie izraelskim swoje konkretne odniesienie do Boga. Tego rodzaju przyjaźń stanowi szczególny przedmiot Bożego upodobania: „W trzech rzeczach upodobałem sobie, które są przyjemne Panu i ludziom: zgoda wśród braci, przyjaźń między sąsiadami oraz żona i mąż dobrze zgadzający się wzajemnie” (Syr 25, 1). Jak podkreśla Mędrzec Syrach, przyjaźń była czymś „przyjemnym” dla ludzi, którzy niejednokrotnie – w myśl słów autora Księgi Przysłów: „Na bliźnich polegać – to siebie zgubić, czasem przyjaciel przylgnie nad brata” (Prz 18, 24) – bardziej sobie ją cenili niż więzy krwi.

Analizując przytoczone wyżej nauczanie autorów ksiąg dydaktycznych na temat przyjaźni, można stwierdzić, że nauka ta nie traci nic na aktualności i dzisiaj. Stąd też warto dzisiejszemu adresatowi tegoż przesłania zadedykować słowa Mędrca Pańskiego Syracha: „Szczęśliwy, kto będzie zajmował się tymi rzeczami, a kto włoży je do serca swego, stanie się mądrym, a jeśli tak postąpi, we wszystkim sobie poradzi, ponieważ światło Pana będzie jego drogowskazem” (Syr 50, 28-19).

BIBLIOGRAFIA

TEKSTY ŹRÓDŁOWE I ICH PRZEKŁADY

- Aristoteles: *Ethica Nicomachea*. (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana). Ed. O. Pelt. Lipsiae in Aedibus B.G. Teubneri 1912.
- *Politica*. (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana). Ed. O. Immisch. Lipsiae in Aedibus B.G. Teubneri 1909.
- M. Tullii Ciceronis: *Laelius de amicitia*. W: Tenże. *Cato Maior de senectute, Laelius de amicitia, Paradoxa*. Ed. C.F.W. Müller. Lipsiae in Aedibus B.G. Teubneri 1904 s. 162-196.
- מִיבֹרְחוֹ יְאִיבֵן הָרוֹת Biblia Hebraica Stuttgartensia. Ed. K. Elliger – W. Rudolph. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1990⁴.
- Septuaginta. *Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*. Ed. A. Rahlfs. T. 1-2. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1982.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. Opracował zespół biblistów polskich z inicjatywy benedyktynów tynieckich [Biblia Tysiąclecia]. Poznań: Pallottinum 2000⁵.

OPRACOWANIA

- Brzegowy T.: Ku dosłownej interpretacji Pieśni nad Pieśniami. „*Studia Theologica Varsoviensia*” 26:1988 nr 1 s. 67-95.
- Pisma mądrościowe Starego Testamentu. (Academica 68). Tarnów: Biblos 2003.
- Filipiak M.: Biblia o człowieku. Zarys antropologii biblijnej Starego Testamentu. Lublin: TN KUL 1979.
- Nauka Biblii o nagrodzie i karze. Red. S. Łach, J. Szłaga, Lublin: RW KUL 1980 s. 211-216.
- Joniak W.L.: Orędzie Mędrca Syracha, Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej 2000.
- Jakubiec C.: Księga Hioba. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy. (PŚST VII/1). Poznań–Warszawa: Pallottinum 1974.
- Keel O.: Pieśni nad Pieśniami. Biblijna pieśń o miłości. Przeł. B. Mrozewicz. Poznań: Wydawnictwo Zys i S-ka 1997.
- Kulačzkowski J.: Znaczenie „bojaźni Jahwe” w formacji mądrościowej człowieka w ujęciu Prz. „*Zeszyty Naukowe KUL*” 45:2002 nr 3-4 s. 3-19.
- Łach S.: Księga Psalmów. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy. (PŚST VII/2). Poznań: Pallottinum 1990.
- Mędala S.: Ewangelia według Świętego Jana. Rozdziały 13-21. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz. (NKB IV/2). Częstochowa: Edycja Świętego Pawła 2010.
- Nawrot J.: Przyjaźń w „Etykach” Arystotelesa, w pismach mądrościowych Septuaginty oraz w Nowym Testamencie. (UAM Seria Nauki Teologiczne 4). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2004.
- Pazgan J.: Przyjaźń w refleksji filozoficznej, „*Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-historyczne*” 2:2003 nr 1 s. 159-173.
- Ponizy B.: Sapienckalne przejście od „przymierza” do „przyjaźni” z Bogiem. „*Verbum Vitae*” 2:2003 nr 4 s. 99-118.
- Potocki S.: Księga Przysłów. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy. (PŚST VIII/1). Poznań: Pallottinum 2008.
- Mądrość uczonego w Piśmie (Księga Syracha). W: Mądrość starotestamentalnego Izraela. Przysłowia, Hiob, Kohelet, Syrach, Księga Mądrości. (Wprowadzenie w Myśl i Wezwanie Ksiąg Biblijnych 6). Oprac. S. Potocki [i in.]. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1999 s. 161-204.
- Rady mądrości. Przewodnik po mądrościowej literaturze Starego Testamentu. (Jak czytać Pismo Święte 5). Lublin: RW KUL 1993.
- Pudełko J.J.: Czym jest utrata przyjaciela? O problemach krytyczno-tekstualnych Księgi Syracha. „*Collectanea Theologica*” 77:2007 nr 3 s. 43-62.
- „Wierny przyjaciel lekarstwem życia” (Syr 6, 16). Koncepcja przyjaźni w Księdze Syracyclesa. (RSB 28). Warszawa: Vocatio 2007.
- Romanuk K.: Księga Mądrości. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz. (PŚST VIII/3). Poznań–Warszawa: Pallottinum 1969.
- Synowiec J.S.: Mędrzy Izraela, ich pisma i nauka. Kraków: Bratni Zew 1997.
- Turkiel J.: Bojaźń Boża w Syr 1-2. „*Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie*” 6:2001 s. 163-173.
- Przewodnik po Księdze Syracyclesa, αὐτός, ὁ, οἱ, σὺ, τίς, τίς (Syr 1-10). Słupsk: Wydawnictwo PAP 2005.
- Vaux R. de: Instytucje Starego Testamentu. T. 1-2. Przeł. T. Brzegowy. Poznań: Pallottinum 2004.
- Warzecha J.: Człowiek przed niepojętym Bogiem (Księga Hioba). W: Mądrość starotestamentalnego Izraela. Przysłowia, Hiob, Kohelet, Syrach, Księga Mądrości. (Wprowadzenie

w Myśl i Wezwanie Ksiąg Biblijnych 6). Oprac. S. Potocki [i in.]. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1999 s. 73-99;
 Wstęp do Starego Testamentu. Red. L. Stachowiak. Poznań: Pallottinum 1990.

SŁOWNIKI

Grimal P.: Słownik mitologii greckiej i rzymskiej. Wrocław [i in.]: Ossolineum 1987.
 Jurewicz O.: Słownik grecko-polski. T. 1-2. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN 2000-2001.
 Koehler L., Baumgartner W.: The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament. Vol. 1-5. Engl. ed. by M.E.J. Richardson. Leiden–New York–Köln: E.J. Brill 1994 (1), 1995 (2), 1996 (3), 1999 (4) 2000 (5).
 Liddell H.G., Scott R.: A Greek-English Lexicon. Oxford: The Clarendon Press 1958.
 Słownik symboli biblijnych. Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym. Red. L. Ryken, J.C. Wilhoit, T. Longman. Przeł. Z. Kościuk. Red. wyd. pol. M. Wójcik. Warszawa: Vocatio 1998.

IDEAL OF FRIENDSHIP IN CULTURE OF ANCIENT ISRAEL
 IN LIGHT OF DIDACTIC BOOKS OF OLD TESTAMENT

Summary

Based on the analysis of an extensive spectrum of literary works — which undoubtedly are documents of human life of the time — one can notice that friendship interests people across various ages and cultures. The didactic books of the Old Testament, representing the culture of ancient Israel, are among these testimonies. Especially the Book of Sirach contains a lot of thoughts on friendship.

An important message of the biblical teaching regarding friendship is that the proper friendly relationship can exist only between people who have achieved God's wisdom by fearing and loving God and who live according to the Law. Hence, the friendship in the horizontal dimension in the society of Israel had a specific reference to God. This kind of friendship is an object of God's pleasure: "There are three things my soul delights in, and which are delightful to God and to all people: concord between brothers, friendship between neighbours, and a wife and husband who live happily together" (Sir 25:1). As Sirach the Sage points out, the friendship is delightful to people who repeatedly value friendship more than the blood ties; "A man of many companions may come to ruin, but there is a friend who sticks closer than a brother" (Prov 18:24), wrote the author of the Book of Proverbs.

Summarised and translated by Rev. Grzegorz M. Baran

Słowa kluczowe: przyjaźń, kultura, księgi dydaktyczne, Stary Testament.

Key words: friendship, culture, ancient Israel, didactic books, Old Testament.